

Byahornet



Skånsk Revy

BYAHORNET

Skånsk Revy

N:r 14—15

Tredje årgången N:r 4—5

Redaktör:
MOJE BIARNER

Distributör:
SVENSKA PRESSBYRÅN

BOKFÖRLAGET SCANIA
MALMÖ 1 Postgiro 14171

I N N E H A L L :

K. G. Ljunghill:	Senhöst i Lund. Dikt.
Ernst Frostin:	Mårten och gåsen i skånsk dikt och tradition.
Otto Lundh:	Sju år för Rakel.
Nils Larsson i Dala:	Skånelandets lov.
Gunnar Wollmar:	Drivande moln.
Pehr Johnsson:	En sarkastisk skånejournalist i stockholmspressen.
Hans Flyborg:	Skånska sagokungar.
Nils Jönsson:	En gammal by och dess lag. Önnestads by och byordning.
Nils Embenius:	Studentsångaren i Norra Mellbys klockaregård.
Gunnar Henriksson:	Den eventuella "Gåskulten".
Gunnar Johnsson:	De gamla husförhören.
Olaus Engström:	En gammal skolmästare berättar om sin ungdom.
Moje Biarner:	Olof Christoffersson.
Alb. Möller:	En genealogisk kuriositet.
Per Olsson:	Bokhandlaretramp i klaveret.
Theodor Tufvesson:	Om "Skåningar".

Skånsk Varia. — Skånsk humor.

Novembernummer 1944

Gunnar Johnsson

De gamla husförhören

Husförhör är en för svenska kyrkan egendomlig inrättning, som under gångna tider haft en stor mission att fylla, när det gällt främjandet av läskunnighet och kristendoms-kunskaper bland vårt folk samt kanske inte minst när det gällt stärkandet av hemlivet och ansvarskänslan i våra församlingar. Dessa husförhör voro egentligen ingenting annat än en årlig återkommande examen, som till en början hölls i kyrkorna men sedermera flyttades ut i hemmen. Både yngre och äldre prövades då i katekesen och i sina färdigheter att läsa innantill — ibland även i att räkna och skriva. Föräldrar och målsmän fingo redogöra för, hur hemundervisningen bedrivits under det gångna året, och befanns denna bristfällig så anställdes någon mera försigkommen församlingsbo som hjälpreda. Där undersöktes, om föräldrarna läto sina barn uppväxa i lättja och självsväld, och där gävos förmaningar och råd av alla de slag för det kristliga och borgerliga livet.

Husförhörens historia går långt tillbaka i tiden och kan sägas ha sin upprinnelse i de efterreformatoriska prästmännens livliga intresse för ökad folkbildning, främst då naturligtvis på kristendomsundervisningens område men också i fråga om allehanda andra bokliga kunskaper. Redan 1596 beslöt domkapitlet i Uppsala, att prästerskapet skulle hålla husförhör eller skriftresor och fram på 1650-talet finna vi dem praktiserade i Västerås stift genom den nitiske biskopen Laurentii försorg. I 1686 års kyrkolag togs steget fullt ut, ty då påbjöds söndagliga katekesförhör i kyrkan, dit byalagen i tur och ordning efter en vecka förut skedd pålysning mangrant skulle infinna sig. Den, som "i oträngda mål och förfallolöst sådant själv försummar eller andra därifrån hindrar och icke med kristligt allvar skyndar till detta förhör", pliktade 4 öre silvermynt — legohjon dock endast halv avgift. Upprepades förseelsen, bötades dubbla beloppet. Det var dock först i konventikelplakatet av den 12 januari 1726, som de egentliga husförhören blevo allmänt påbjudna.

Det stadgades nämligen då, att prästerna tid efter annan skulle "besöka sina åhörare i deras hus och då några hus i staden och byar på landet i sänder sammankalla, på det med all säkerhet må förnimmas deras framsteg i kristendom och dem till den rätta salighetens grund och kunskap föra".

Som emellertid höga vederbörande underlätit att utfästa straff för den, som avsiktligt höll sig undan från husförhören, så synes man i stor utsträckning ha skolkat från desamma. Och detta hade nog sina randiga skäl och orsaker, ty under den tid, det här är fråga om, var det merendels tämligen skralt både med läskunnigheten och de bokliga kunskaperna hos den stora massan av svenska folket, och att under sådana förhållanden gå upp i examen med ty ätföljande rannsaking av ens liv och leverne inom och utom hemmet hörde säkerligen inte till det angenämaste.

Det dröjde också inte längre än till den 20 mars 1735, förrän k. m:t till följd av den "obehagliga erfarenheten att åtskilliga sig från ifrågavarande förhör alldeles undandra" utfärdade en förordning, vari han på det skarpaste tillhöll "husmödrar, matmödrar med allt deras husfolk, barn, köpsvenner, gesäller och tjänstehjon, av vad namn och villkor de vara må", att ordentligt och mangrant infinna sig vid dessa tillfällen. Skolkare skulle i fortsättningen behandlas antingen med böter eller i svårare fall med stockstraff. Men även nu synes det ha varit si och så med efterlevnaden, ty den 4 december 1765 upprepades ånyo förordningen, varjämte böterna fastställdes till 4 öre silvermynt för äldre och 2 öre för yngre — för Stockholms invånare gällde märkligt nog dubbla taxan. Vid upprepade försummelse förubblades böterna och hjälpte inte heller detta, så ansågs vederbörande syndare vara mogen för några resor i stocken — såvida det inte var fråga om barn, då en väl avvägd risbastu ansågs göra samma nytta. Då stockstraffet år 1855 avskaffades, bortföll som en följd härav denna straffsats för ifrågavarande förseelser,

medan däremot böter för försummade husförhör lagligen kvarstodo ännu ett trettiotal år fram i tiden.

De gamla husförhören voro som synes en mycket viktig förrättning men samtidigt också en nyttig sådan, då de gävo prästmännen tillfälle att i enlighet med deras tjänsteplikt pröva folkets kunskaper inte endast i kristendom utan — och detta var kanske lika viktigt — även i läsning, skrivning och räkning. Mången gång var det också vid dessa husförhör, som prästen uppdagade en och annan verklig begåvning bland sina församlingsbor och kunde hjälpa vederbörande fram till fortsatt skolgång. Detta hade blivit möjligt, sedan Gustav Adolf och Johan Skytte förutseende nog sörjt för, att landet var väl försett med lärda skolor, där bondens och dagkarlens söner hade samma tillfälle som herremanssonen att utvidga sina kunskaper. På detta sätt ha i gamla tider många av vårt lands yppersta begåvningar genom prästerskapets förtjänst blivit tagna till vara.

Till en början voro nog inte husförhören så särdeles eftertraktade av folket, något som också tydligt framgår av de förordningar, som titt och tätt måste utfärdas för skolkarna. Kunskaperna voro dåliga och därför fick den okunnige bekväma sig till att under flera veckor i förväg plugga katekes för brinnande livet, ty att blamera sig på ett husförhör räknades som en stor skam och kunde få de allvarligaste följder. Prästen förklarade då bestämt, att vederbörande måste mottaga enskild undervisning, innan han släpptes fram till Herrens nattvard. Och att bli "satt från nattvarden" var väl den tiden näst efter stockstraffet den värsta prickning en människa kunde råka ut för och gav anledning till mycket förtal ute i bygderna. Därför gällde det att vara väl förberedd på sina "stycken" och framför allt att hålla huvudet kallt, när prästen började snärja en med "grundfrågor" eller beordrade de närvarande till innanläsning. Men hur säker man än kände sig, när man gick hemifrån, så hade läsestyckena en hart när otrolig förmåga att blanda sig huller om buller med varandra i den tillfrågades hårt prövade minne, och svaren utföll ofta på det mest befängda sätt. Så berättar författarinnan Rosa Carlén om ett husförhör, där prästen länge tålmodigt sökt förklara för en mindre lovande begåvning innebörden i frågan: "Vad läser lagen?" Svaret skulle enligt den gamla Lindblomska katekesen lyda: "Lagen läser, vad vi skola göra och icke göra samt huru vi med tankar, ord och

gärningar oss förhålla skola mot Gud, oss själva och vår nästa". Sedan prästen med möda lyckats lotsa vederbörande fram till slutorden, får han dessa återgivna på följande något oväntade sätt: "huru vi oss förhålla skola mot djävulen, världen och vårt eget kött".

D:r Emil Svensén lämnar på ett ställe följande skildring från ett husförhör: "Så hände det en gång, när prästen frågade en stor, vuxen dräng, vad det ville säga att äta sitt bröd i sitt anletes svett, att han fick det efter moget övervägande avgivna svar: 'En ska äda brö, tills en blir svettig i syna'. Prästen blev så häpen, att han endast kunde svara: 'Det heter ansiktet, du!' Vid ett annat tillfälle var prästen i färd med att för en välbeställd danneman utveckla det kyrkliga begreppet nåd, och när han tyckte sig hava honom tillräckligt preparerad, frågade han till sist, vad man hade att göra för att få nåd. 'En ska gå till kungs', svarade den hederlige mannen, som tydligen var mera bevandrad i rättssaker än i kyrkliga frågor."

Men som allting annat ändrade också husförhören så småningom karaktär. De blevo inte längre så fruktade, i och med att prästerskapet inskränkte sina fordringar till ett rent upprabblande av katekesstyckena samt mer och mer gick ifrån de besvärliga "grundfrågorna". När sedan skolor i allt större utsträckning börjat inrättas ute i socknarna, förlorade förhören än mera av sin forna betydelse. Examineraudet var i allmänhet snart undanstökat, och sedan prästen förmanat alla i gemen och isynnerhet ungdomen att beflita sig om ett kristligt, tuktigt och Gudi behagligt leverne, övergick ung och gammal till den mera materiella undfägnaden, som bestod i ett hejdundrande gästabud. Sedan gammalt hade husförhör och kalas gått hand i hand, och inte ens en kunglig förordning, som 1743 sökte stämpla gästabuden som "skadliga" i samband med kyrkliga förrättningar och därför förbjöd desamma, hade lyckats få någon rättelse till stånd. Detta kalasande var emellertid många gånger en tryckande börda för dem, som stodo i tur att upplåta sina hem för husförhören, "vilka", som en författare uttryckt sig, "inte så sällan ansågs fullt ut lika betungande som ett laga skifte eller en lindring eldsvåda". Alla grannar med barn, drängar och pigor eller kanske en hel läsrote skulle infinna sig till dessa förhör, och att undfägna hela denna skara med mat och dryck kunde även under forna, restriktionsfria dagar vara nog så påkostande.